

Joanna Derlatka-Kozdroń, Barbara Staniewska

"Dzieje Skarżyska-Kamiennej : monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich" ... : [recenzja]

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 4, 197-203

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dzieje Skarżyska-Kamiennej.
Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich,
red. Krzysztof Zemęła i Piotr Kardyś, Wydawnictwo PiS,
Skarżysko-Kamienna 2013, ss. 527, il.

Ja to mam szczęście/ Że w tym momencie/ Życ mi przyszło/ W kraju nad Wisłą/ Ja to mam szczęście... brzmią słowa refrenu utworu Grzegorza Tomczaka „Tango na głos, orkiestrę i jeszcze jeden głos” z 1989 r., do którego chętnie wracamy podczas uroczystości o charakterze patriotycznym. Przepiękne, przesywające serce wykonanie tego utworu mieszkańcy Skarżyska-Kamiennej mogli usłyszeć podczas uroczystych obchodów 222. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Nie będzie przesadą, jeśli powiem, że po lekturze książki *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich* pod redakcją Krzysztofa Zemęły i Piotra Kardysia każdy skarżyszczanin będzie mógł zanucić słowa piosenki w zmienionej nieco postaci: *Ja to mam szczęście/ Że w tym momencie/ Życ mi przyszło/ W kraju nad Kamienną/ Ja to mam szczęście...* Dlaczego? Skarżysko to nasza mała ojczyzna i jak pokazuje omawiana pozycja, niezwykle piękna, cenna, z ciekawą, burzliwą i intrygującą historią. Omawiana monografia pozwala poznać jej przeszłość, a dzięki temu lepiej zrozumieć i docenić terażniejszość.

Omówienie książki należy zacząć od początku, czyli od jej tytułu. A tytuł ten: *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, może być mylący. Można odnieść wrażenie, że monografia obejmuje wyłącznie okres ostatnich dziewięćdziesięciu lat, czyli od momentu nadania osadzie Kamienna praw miejskich. Tak jednak nie jest – mamy do czynienia z opracowaniem sięgającym daleko w przeszłość, do początków osadnictwa na tym terenie, które datowane są tysiące lat wstecz. I słusznie, miasto nie powstało przecież nagle, jest wynikiem wieloletnich procesów urbanistycznych, społecznych, ekonomicznych, własnościowych itp., więc choć tytuł może wprowadzać błąd, to jednak należy pochwalić autorów za spojrzenie z szerszej perspektywy.

Jak czytamy we wstępie, *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich* jest zwięźczeniem myśli, która zrodziła się ponad czterdzieści lat temu. Pierwsza próba stworzenia monografii miasta miała miejsce w latach 70. XX w., jednak zbiorowe

opracowanie *Skarżysko-Kamienna. Studia i materiały*, które się wówczas ukazało, nie było pełną monografią historyczną, poruszało tylko wybrane wątki z dziejów miasta, dlatego przez samych autorów książka była postrzegana jako wstęp do dalszych publikacji tego typu. Pod koniec lat 80. XX w. ukazała się publikacja Krzysztofa Zemety *Historia Skarżyska-Kamiennej. Rozwój osadnictwa do końca XVII wieku*, która w zamysśle miała być częścią monografii, do pomysłu stworzenia której wróciło Towarzystwo Przyjaciół miasta Skarżyska-Kamiennej. Niestety, pozostałe z zaplanowanych części nigdy nie powstały. Po raz trzeci pomysł opracowania monografii miasta, tym razem zakończony sukcesem, zrodził się w związku z obchodami 90. rocznicy nadania praw miejskich Skarżysku-Kamiennej. Powstała nowoczesna, spełniająca rygory nauk historycznych synteza dziejów naszej małej ojczyzny, po raz pierwszy zaprezentowana podczas uroczystej sesji Rady Miasta Skarżyska-Kamiennej z okazji 90. rocznicy nadania Kamiennej praw miejskich.

Dzieło składa się z siedmiu rozdziałów pióra różnych autorów o uznanym dorobku naukowym, z których zdecydowana większość to członkowie miejscowego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Poszczególne rozdziały poświęcone są kolejnym okresom historycznym obszarów położonych na tarasie rzeki Kamiennej, na których powstało dzisiejsze miasto Skarżysko-Kamienna.

Pierwszy rozdział autorstwa Romualda Schilda, byłego dyrektora Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, jednego z najwybitniejszych polskich archeologów ostatniego ćwierćwiecza, specjalizującego się w archeologii epoki kamienia, cieszącego się międzynarodową sławą dzięki pracom badawczym prowadzonym w Polsce i Afryce, poświęcony jest dziejom Rydna, aglomeracji osadniczej leżącej nad Kamienną, której zabytki krzemienne budziły zainteresowanie archeologów i geologów już na początku XIX w. We wstępie autor opisuje skąd wzięta się nazwa „Rydno”, następnie zapoznaje nas z historią badań oraz przedstawia informacje dotyczące odkrywkowej kopalni ochry i ośrodka socjotechnicznego epoki kamienia. Ciekawie prowadzi nas przez kolejne epoki ukazując ewolucję Rydna, wyjaśniając jego fenomen w skali zarówno regionalnej jak i światowej, który, jak pisze sam autor, „nie ma sobie równego w świecie”¹.

¹ *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, red. Krzysztof Zemeta i Piotr Kardys, Skarżysko-Kamienna 2013, s. 22.

Piotr Kardyś, mediewista o szerokich zainteresowaniach badawczych, omówił dzieje Skarżyska poczynając od epoki brązu po schyłek średniowiecza. Autor stanął przed trudnym zadaniem ze względu na brak źródeł pisanych i materiału archeologicznego. W rozdziale opisuje początki istnienia osadnictwa wczesnośredniowiecznego, które znajdowało się na terenie dzisiejszego Skarżyska-Kamiennej, skomplikowane początki powstania pierwszych XII-wiecznych osad, pochodzenie nazw miejscowych oraz zmiany własnościowe w średniowieczu. Autor przedstawił znaczenie szlaków komunikacyjnych oraz wykazał, że istotnym uwarunkowaniem rozwoju był podział terytorialny oparty o struktury kościelne. Dowiódł również, że ważnymi czynnikami wpływającymi na rozwój gospodarczy była możliwość wykorzystania rzek jako siły napędowej młynów oraz kuźnic, które wykorzystywały rudę żelaza z okolicznych kopalni. Rozdział zawiera także przypuszczenia co do sposobu prowadzenia gospodarki rolno-hodowlanej.

Kolejny rozdział – „Skarżysko w okresie wczesnonowoczesnym (XVI–XVIII w.)” – opracowany został przez Krzysztofa Zemełę, badacza o uznanym dorobku naukowym, autora wielu prac poświęconych naszemu miastu. Uwagę zwraca bogaty zestaw wykorzystanych źródeł archiwalnych. Autor w ciekawy sposób przedstawił procesy jakie dokonywały się w okresie wczesnonowoczesnym na terenie naszego miasta. Zapoznał nas z przynależnością administracyjną, czynnikami wpływającymi na rozwój osadnictwa (stosunki własnościowe, sieć dróg, urbanizacja). Podkreślił wkład w rozwój gospodarczy właścicieli tych terenów, czyli magnackiej rodziny Radziwiłłów (poczynając od Mikołaja „Czarnego” Radziwiłła poprzez Albrychta Władysława Radziwiłła – syna Mikołaja „Sierotki”, do ostatniego dziedzica Macieja – dramaturga i kompozytora), wąchockich cystersów (poczynając od Piotra Borkowskiego, poprzez opata Rafała Zaborowskiego, do ostatniego przedrozbiorowego Józefa Szaniawskiego) oraz przybliżył nam ich sylwetki. Niewątpliwą zaletą tekstu jest zamieszczenie sporej liczby ciekawostek. W dalszej części rozdziału autor opisuje kolejno ludność i jej zajęcia – rolnictwo, hodowlę, rzemiosło oraz rozwój górnictwa i hutnictwa w ramach Staropolskiego Okręgu Przemysłowego. W ostatnim fragmencie rozdziału autor podkreśla znaczenie powstałej w 1657 r. parafii w Skarżysku Kościelnym, o której pisze: „Centrum życia religijnego, także kulturalnego mieszkańców osad z terenu dzisiejszego miasta w XVI–XVIII w., stanowił kościół parafialny oraz związane

z nim instytucje: bractwa religijne, szpital dla ubogich, szkoła parafialna. Takim centrum stał się od 4 marca 1657 r. kościół pw. Św. Trójcy w Skarżysku Kościelnym. (...) Powstała wspólnota parafialna obejmowała mieszkańców większości osad terenu dzisiejszego miasta”².

Czwarta część monografii autorstwa Marcina Medyńskiego, znanego i cenionego kolekcjonera skarżyskich pamiątek, autora monumentalnej pracy o skarżyskiej kolei, poświęcona została dziejom osad terenu dzisiejszego miasta w okresie niewoli narodowej i okresu pierwszej wojny światowej. Rozdział został podzielony na trzy części: pierwsza ukazuje lata 1795–1885, druga okres do wybuchu I wojny światowej, natomiast trzecia lata jej trwania. Autor wnikliwie przedstawił podziały administracyjne i własnościowe ziem dzisiejszego Skarżyska w tamtym okresie. Rozdział zawiera liczne tabele, które w przejrzysty sposób ukazują zmieniający się stan wsi w XIX w. Znajdziemy tu także bogaty opis tego, w jaki sposób budowa kolei wpłynęła na zdynamizowanie życia w regionie we wszystkich dziedzinach, zwłaszcza w zakresie urbanizacji i wzrostu ludności, a także kultury i oświaty. Ciekawych informacji dostarczają fragmenty poświęcone opisowi życia religijnego, ukazujące wpływ jaki wywarła na życie regionu kasata zakonu cystersów w 1819 r. i utworzenie diecezji kieleckiej. Autor przedstawił także wkład miejscowej ludności w powstania narodowe XIX w. Ostatni fragment rozdziału przybliży zmienne losy terenu miasta w latach 1914–1918, na którym po odzyskaniu niepodległości możliwe było tworzenie po 123 latach niewoli zrębów polskiej instytucji i polskiej oświaty. Tym zagadnieniom poświęcony jest kolejny rozdział.

Tadeusz Wojewoda, specjalizujący się w okresie dwudziestu lat Polski niepodległej, skupia się szczególnie nad wskazaniem procesów miastotwórczych, zarówno tych administracyjnych, jak i społeczno-gospodarczych. Analizuje inicjatywy prowadzące do uzyskania przez Kamienną praw miejskich, ukazuje kształtowanie się władz miasta, mozaikę polityczną ówczesnego społeczeństwa, rozwój instytucji społecznych, oświatowych i kulturalnych. Wykazuje, że dzięki wybudowaniu Państwowej Fabryki Amunicji Skarżysko-Kamienna stało się jednym z najdynamiczniej rozwijających się miast w Polsce, a w końcu lat 30. XX w. znaczącym ośrodkiem Centralnego Okręgu Przemysłowego.

² *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia*, s. 128.

Interesujące są fragmenty rozdziału dotyczące kwestii żydowskiej, narastającego antysemityzmu czy też fragmenty pokazujące nastroje społeczne w mieście wywołane docierającymi do Skarżyska-Kamiennej wiadomościami o ważnych wydarzeniach takich jak plebiscyt na Warmii i Mazurach czy wojna z bolszewikami. W wojnie tej, co warto podkreślić, większość mieszkańców wykazała się postawą patriotyczną. Rozdział autorstwa Tadeusza Wojewody ukazuje zatem rodzący się w mieszkańcach patriotyzm w wymiarze lokalnym, jak i w wymiarze krajowym. Postawa ta zaważyła na losach skarżyszczan omawianych w następnym z wyróżnionych w historii miasta okresów.

Szósty rozdział, opracowany przez Sebastiana Piątkowskiego, historyka IPN, specjalizującego się w badaniach czasów okupacji hitlerowskiej, poświęcony został trudnym i niezwykle tragicznym czasom II wojny światowej w Skarżysku-Kamiennej. Autor przedstawia kolejno obraz wojny obronnej 1939 r. na naszym terenie, znajdującym się wówczas na obszarze Centralnego Okręgu Przemysłowego, pozornie uznawanego za najbardziej bezpieczny w całym kraju, zmiany administracyjne pod okupacją niemiecką oraz życie gospodarcze w tym czasie. Obszerny fragment poświęcony został eksterminacji polskiej ludności. Dr Sebastian Piątkowski ukazał w nim represje stosowane przez okupanta o skali nieporównywalnej do działań zastosowanych przez Niemców w innych ośrodkach. Niezwykle wstrząsające są opisy masowych egzekucji. Sporo miejsca poświęca także opisom bardzo prężnej działalności podziemnej, ruchu oporu, wielu akcji zbrojnych, twierdząc, że zaangażowanie mieszkańców Skarżyska-Kamiennej i okolic w walkę o wolną Polskę miało bardzo wysoką i zarazem niespotykaną w wielu innych ośrodkach o podobnej wielkości skalę. Symbolem miłości Ojczyzny, niezłomności i największej ofiary do dziś pozostają mogiły na Borze i Brzasku. Jako jedną z najpiękniejszych kart dziejów cywilnego ruchu oporu autor wskazuje rozwój tajnego nauczania. W rozdziale znajdujemy także dobrze zarysowany obraz życia codziennego miasta czasów okupacji oraz obraz zagłady ludności żydowskiej. Autor opisuje istniejący w Skarżysku-Kamiennej obóz pracy przymusowej przy fabryce HASAG, który pochłonął tysiące ofiar, a jego historię traktuje jako integralną część okupacyjnej historii całego miasta, bez opisu której nie sposób przedstawić dziejów Skarżyska-Kamiennej.

W ostatnim, najobszerniejszym rozdziale Grzegorz Miernik, badacz dziejów PRL-u, ukazał historię miasta i jego mieszkańców po II wojnie

światowej, do czasów przełomu 1989 r. Prześledził zmiany podziałów administracyjnych i rozwój terytorialny miasta, rozwój przemysłu, w którym kluczową rolę odgrywały Zjednoczone Zakłady WYROBÓW Metalowych, odbudowę kolei, dzięki której Skarżysko-Kamienna mogło ponownie pełnić rolę ważnego węzła komunikacyjnego w kraju, oraz wzrost znaczenia transportu samochodowego. Rozwój przemysłu i handlu miał silny wpływ na zmiany w gospodarce komunalnej i infrastrukturze miasta. Obszerny fragment rozdziału poświęca autor analizie budowania struktur władzy po II wojnie światowej i postawom politycznym mieszkańców. Bardzo cenne są spostrzeżenia dotyczące życia społecznego, kulturalnego i oświatowego w nowej komunistycznej rzeczywistości. Jak w całej polskiej historii, tak i w tym okresie nie brak paradoksów. Autor nie przemilczał porażek omawianego okresu. Negatywne światło na czasy powojenne rzuca m.in. fragment zatytułowany „Patologie życia codziennego”, wśród których autor wymienia kradzieże, malwersacje, zbrojne napady, pijaństwo. Nie jest to jednak w stanie przyćmić pozytywnych dokonań tego okresu. Mocnym atutem tego rozdziału jest brak jednoznacznych ocen, bowiem dystans dzielący nas od ukazanej historii jest wciąż zbyt mały. Z tego też chyba względu monografia nie zawiera rozdziału dotyczącego problematyki czasów najnowszych po 1989 r.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną ważną rzecz. Niniejsza monografia to chyba pierwsze wydawnictwo tak kompletne pod względem zawartości obejmujące najstarsze dzieje średniowiecza, okresu wczesnonowożytnego, wydarzeń XIX i XX w. Ponadto, o czym mowa we wstępie monografii, jest to pierwsze tak profesjonalne wydawnictwo – zarówno pod względem doboru autorów, jak i zapewnienia standardów jakim powinna odpowiadać praca naukowa. Znajdują się w niej przypisy, indeks osób oraz wykaz źródeł i bibliografia prac wykorzystanych przez autorów. Wykorzystano zasoby pochodzące z archiwów i bibliotek warszawskich i krakowskich oraz źródła regionalne przechowywane w archiwach radomskim i kieleckim. Korzystano z archiwów instytucji kościelnych: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie i Archiwum Diecezjalnego w Sandomierzu oraz z archiwów parafii w Szydłowcu, Chlewiskach, Skarżysku Kościelnym i Bzinie. Dla okresów XIX i XX w. autorzy korzystali również z informacji zawartych w miejscowej, regionalnej i centralnej prasie. Praca zawiera także ciekawy, dotychczas niepublikowany materiał ilustracyjny.

Wartość monografii odzwierciedla również fakt zaangażowania do roli recenzentów znanych autorytetów nauk historycznych: Henryka Samsonowicza oraz Wojciecha Iwańczaka i ich pozytywne recenzje. Nasze rozważania najlepiej podsumuje fragment jednej z nich: *„W dzisiejszych czasach kryzysu pewnych podstawowych wartości takie prace jak recenzowana monografia są niezwykle potrzebne nie tylko ze względów naukowych czy popularyzatorskich, ale również społecznych”*³.

Joanna Derlatka-Kozdroń, Barbara Staniewska

³ Fragment recenzji prof. dr. hab. Wojciecha Iwańczaka.